

- Yasin Durak, *Emeğin Tevekkülü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, 144 s.

Değerlendiren: Faruk Karaarslan*

Ak Parti'nin, girdiği üç seçimden de açık ara farkla lider olarak ayrılması, referans çerçevesinin gün geçtikçe daha çok tartışılmasına sebep olmaktadır. Çünkü AK Parti'nin referans çerçevesi, aynı zamanda hitap ettiği toplumsal tabanı işaret etmektedir. Bu referans çerçevesinin sınırları, en genel hali ile dindar, muhafazakâr ve liberal olarak çizilmektedir. Bir devlet politikası olarak benimsenen liberal çizginin, Türkiye'de, özellikle 1980'den bu yana istikrarlı bir şekilde devam ettirilmeye çalışılması, Ak Parti'yi diğer siyasi partilerden ayrıcalıklı kılan referans çerçevesinin daha çok dindarlık ve muhafazakârlık olduğunu ortaya koymuştur. Daha yalın bir şekilde ifade edecek olursak Ak Parti'nin dindar-muhafazakâr anlayışını liberal devlet politikası ile başarılı bir şekilde harmanlaması, onun başarısının esas nedenini oluşturmaktadır. Şu halde, Ak Parti'yi iktidara taşıyan toplumsal yapının da dindar muhafazakâr ve liberal değerleri benimsediğini, en azından bu değerlere sıcak baktığını belirtmek mümkündür. Bu toplumsal temayül sürecine paralel olarak akademi alanında da dindar-muhafazakâr kesim üzerine yapılan çalışmalarda yoğun bir artış gözlemlenmektedir. 2011 yılının son aylarında bu akademik çalışmalara bir yenisini daha eklendi. Yasin Durak'ın "Emeğin Tevekkülü" adlı eseri, işçi işveren arasındaki ilişkinin dindar muhafazakâr eksenlerini tespit etmeye çalışması açısından, dindarlık ve muhafazakârlık alanında yapılan çalışmalara yeni bir boyut kazandırdı.

Alt başlığı "Konya'da İşçi İşveren İlişkileri ve Dindarlık" olan eser, en genel manası ile dindar-muhafazakâr anlayışın, işçi, işveren arasında var olan kültürel hegemonyayı nasıl meşrulaştırdığını konu edinmektedir. Yani yazar, kültürel hegemonyanın yalnızca bir görünümü –Konya'da ki çalışma ilişkilerinin dindar muhafazakâr görünümü– üzerine yoğunlaşmıştır (s. 7). Araştırmanın çalışma ilişkilerine odaklanmasının temel sebebi ise sınıf ilişkilerinin en somut hali ile çalışma ilişkilerinde ortaya çıkmasıdır. Böylelikle yazar, sınıf ilişkilerinde ortaya çıkan kültürel hegemonyaya dindarlığın ve muhafazakârlığın nasıl yön verdiğini analiz etmeye odaklanmıştır. Eser, altı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler: i) Giriş, ii) Eşitsiz Bir Uzlaşma: "Dindar Muhafazakâr Ütopya", iii) Esnekleşme ve Enformel İlişki Ağları, iv) Kültürel Hegemonyanın Sınırları: "Hassas Riayet", v) Büyülü Gerçeklik: "Filler ve Ebabil Kuşları" ve vi) Sonuç adını taşımaktadır. Eserde işçi ve işverenlerle yapılan mülakatlara da yer verilmiştir. Bu mülakatlar, bölümlerin bağlamlarına göre eserin farklı yerlerine serpilmiş ve sonlarında yorumlarla açılmaya çalışmıştır. Bu durum, okuyucuyu, mülakatlar için sonraki sayfalara tekrar tekrar dönmeye zorunlu kılmaması sebebiyle eseri, kolay okunur hale getirmektedir.

* Öğretim Görevlisi, Erciyes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Eser, kültürel hegemonyanın izini sürmeye çalışırken kuramsal dayanağını üç temel görüşten sağlamaktadır. Bunlar, i) Marx'ın "sermayenin tarihsel hareketine" ilişkin çözümlemesi, ii) Düzenleme Okulu'nun Dönemler Metodolojisi ve iii) Thompson'ın kültürel hegemonya konseptine tabandan yaklaşımıdır (s. 28). Eser, bu teorik alt yapı üzerine kurulmaktadır. Yazar, bu üç teorik öncülün eserin bağlamında nasıl uzlaştığını birinci bölümde açıkça ortaya koymaktadır. Sonraki bölümlerde ise belirlediği bu teorik çerçeveden, işçilerin çalışma ilişkilerindeki tecrübelerine göz gezdirmekte ve görüşmeleri yorumlamaktadır.

Durak'ın eseri, esasında nitel bir araştırmanın ürünüdür. Yani eser, yöntem olarak nitel araştırma tekniklerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı yöntemin yörüngesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda, yaklaşık 40.000 kişinin çalıştığı Konya Organize Sanayi Bölgesi'nden 15 işçi, 10 işveren ve bu sanayi bölgesinde çalışma deneyimine sahip 5 işsiz görüşmeler yapılmıştır. Araştırma tekniği olarak işçi ve işverenler için ayrı ayrı düzenlenmiş olan yarı yapılandırılmış görüşme formuna dayalı derinlemesine mülakat seçilmiştir. Bununla beraber araştırma sahası KOBİ'ler ile sınırlandırılmıştır. Yani yazar, yeni birikim rejiminin teşvik ettiği yegâne ekonomik örgütlenme biçiminin KOBİ'ler olmasından dolayı, ağır sanayi ve büyük işletmeleri araştırmasında kapsam dışı bırakmıştır (s. 12). Araştırmanın bir diğer sınırlılığını, alan çalışması için Konya'nın seçilmesi oluşturmaktadır. Yazar, böyle bir çalışmada neden Konya şehri seçtiğini, eserinin giriş kısmında ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır (s. 14). Ona göre, 2011 yılında yapılan seçimlerde Ak Parti'nin Konya'dan yüzde yetmiş oranında oy alması; Konya'nın "dindar muhafazakâr burjuvazinin" rıza üretim merkezi olduğunun göstergesidir. Bu açıdan Konya, "dindar muhafazakâr hegemonyanın" işleyişini ortaya koyabilecek yegâne şehirlerdendir. Bunun yanı sıra Konya'nın geçmişten günümüze siyasetle olan ilişki biçimi, inanç turizminin merkezi olması, AK Parti'nin sosyal sermayesini oluşturan Refah Partisi çizgisinin kalesi olması ve bir dönem yeşil sermaye olarak adlandırılan İslami holdinglerin başkenti olması, yazarın, çalışma sahası olarak Konya'ya yönelmesinde etkili olmuştur. Tüm bunların ötesinde yazarın, üniversite hayatını Konya'da geçirmesi ve burada bulunduğu süreçte farklı işlerle uğraşmak durumunda kalması da çalışma sahasının Konya olarak belirmesine sebep olmuştur.

Eserin değerlendirmesine geçmeden önce, nitel araştırmanın tabiatından kaynaklanan bir sıkıntıyı ortaya koymak gerekmektedir. Bilindiği üzere nitel araştırma, araştırmacının görüşme yaptığı kişiyi anlaması ve yorumlaması merkezi üzerine temellenmektedir. Hal böyle olunca araştırmacının nasıl anladığı ve nasıl yorumladığı, oldukça önem kazanmaktadır. Anlama ve yorumlama ise araştırma yapan kişinin sosyalleşme süreci ile yakından ilintilidir. Çünkü araştırmacı her veriyi değerlendirmeye alırken zihnindeki sosyalleşme sürecinde oluşturduğu kategorilerle birlikte değerlendirmek durumundadır. Yani araştırmacı, her veriyi zihninde var olan bağlamlar eşliğinde ele alır (anlar) ve yorumlar. Bu sebepten dolayı katılımcının söylemeye niyet ettiği şeyin tam aksi bir anlam yüklemesinin yapılması ve bu anlam yüklemesine paralel yorumların üretilmesi, nitel araştırmalarda yaygın bir şekilde görülmektedir. Bu yaygın görünüme rağmen isabetli bir nitel

araştırma yapabilmek için katılımcının eylemlerine yüklediği anlamlara sadık kalmak ve yorumları, katılımcının eylemine yüklediği anlamın üzerinden yapmak gerekmektedir. Sosyal bilimlerde nitel araştırmayı uygulanabilir kılan bu sadakat, aslında araştırmacının, kendi düşünce dünyasını paranteze alması ile mümkündür. Yukarıda zikretmeye çalıştığımız nitel araştırmanın tabiatından kaynaklanan ve kolayca suiistimal edilebilecek olan bu durum, ancak araştırmacının kendi yorumundan ziyade, katılımcının eylemine yüklediği anlamı araştırmasının merkezine alması ile aşılabilir. Hülasa edecek olursak araştırmacının perspektifi ve kendisini içinde konumlandığı paradigması, nitel araştırmanın bulgularının değerlendirilmesinde merkezî bir öneme sahiptir¹. Fakat katılımcının eylemine yüklediği anlamı araştırmanın merkezine alarak araştırmacının kendi siyasi ve ya ideolojik tutumunun araştırma sonuçlarını manipüle etmesinin önüne geçilebilir. Bu bağlamda Durak'ın mülakatlara kendi teorik çerçevesinin içinden bir anlam yüklediğini ve bu anlam yüklemesini araştırmasının merkezine aldığı söylemek mümkündür. Nitekim ileride örnekler üzerinde de görebileceğimiz üzere, Durak'ın görüşme yorumları, bize, görüşmecinin kendi dolayımından ziyade araştırmanın teorik çerçevesini sunmaktadır. Tam da bu noktada Durak'ın, Marksist bir perspektifi benimsemiş, dolayısıyla yapılan görüşmelere bu bağlamdan yaklaşmış olduğunu belirtmek gerekir. Esasında Durak, mülakatların yorumuna bakmaya gerek duymadan nasıl bir paradigmanın içinden konuya yaklaştığını, seçtiği terminoloji ile de açıkça ortaya koymaktadır.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız hususu eser özelinde açacak olursak ikinci bölümde yer alan birkaç görüşmeyi örnek olarak vermek yeterli olacaktır. Örneklere geçmeden önce Durak'ın, ikinci bölümde, işçilerle işveren arasında kültürel hegemonyanın gereği bir uzlaşım alanının oluşturulduğunu ve bu süreçte dinin araçsallaştırıldığını iddia ettiğini belirtmek gerekir. Bu doğrultuda Durak, bir işçinin, patronunun harama el uzatmadığını, namazlarını kaçırmadığını (s. 41) belirtmesi üzerine, işçi ile işveren arasında dinî bir alanda uzlaşım gerçekleştiğini, bu uzlaşım alanının güven duygusuna göre şekillendiğini belirtmektedir. Daha sonrasında Durak, patronun güven duygusu üzerinden otorite kurduğunu iddia etmektedir. Yani işveren ile işçinin dinî duygulardan dolayı ortak paydada yer almaları, ortaya bir güven duygusu çıkarmakta ve bunun üzerinden patron işçisine otorite kurmaktadır. Yine aynı bölümde yer alan başka bir mülakatta, patronu görmese dahi işini ahlaki sebeplerden dolayı düzgün yapmaya özen gösteren bir işçinin, kendi iş ahlakına dair görüşleri, patronun "uhrevi bir panaptikon" olarak görüldüğü şeklinde yorumlanmaktadır (s. 43). Başka bir mülakatta da alkol aldığı için işten çıkarıldığını belirten bir kişinin görüşleri –bu kişinin alkollü bir şekilde işe gelip gelmediğine dair herhangi bir ibare olmamasına rağmen-, dindar muhafazakâr networkun dışlayıcılığı ile yani dinî anlamda bir uzlaşımın olmamasıyla açıklanmaktadır

1 Durak'ın çalışması ile aynı kategoride değerlendirilebilecek olan Şennur Özdemir'in MÜSİAD üzerine yaptığı bir çalışması (bkz. Özdemir, 2010), bize göstermektedir ki aynı alandan toplanan iki farklı çalışmanın bulguları, tamamıyla birbirine zıt olabilmektedir. Nitekim Durak'ın bulguları ile Özdemir'in bulguları çelişmektedir. Bu durum, en temelde bizim yukarıda izahını yapmaya çalıştığımız araştırmacının paradigmasının belirleyiciliğinden kaynaklanmaktadır.

(s. 44). Çoğaltılması mümkün olan örneklerden görülebileceği üzere Durak, görüşmeleri, işçilerin eylemlerine yüklediği anlamların dışında –ki nitel araştırma tam olarak eyleyenin eylemine yüklediği anlamı ortaya koymaya çalışır- kendi teorik çerçevesine uygun anlamlar çıkartarak yorumlamıştır. Örneğin birinci örnekte, işçinin patronuna güvenmesini pek tabii sosyal sermaye analizine tabi tutarak bu durumun, aslında işçi patron iletişimi açısından çok olumlu olduğunu ve bu güven duygusunun esasında bir dayanışmaya sebep olduğunu belirtmek mümkün olabilirdi. Ya da ikinci mülakatta, işçinin alkol kullanmasından dolayı işini aksattığını ve hatta işverenin sosyal sorumluluk duygusu ile işçisinin alkol kullanmaması için çaba gösterdiğini belirtmek mümkün olabilirdi. Üçüncü örnekte, işçinin ahlaklı olmasına vurgu yaparak karşılaştığı başka ahlaksız durumlarda onurlu bir duruş sergileyeceğini ve kendi kimliğini, patronunun konumundan ziyade, benimsediği ideal değerler üzerinden inşa ettiğini söylemek mümkün olabilirdi. Bu ve bunun gibi yorumlar bize göstermektedir ki aslında makro bir yaklaşım üzerinden nitel araştırma yaptığımızda, katılımcının ne söylediği çok da önemli değildir. Onun söylediği her cümleyi, kültürel hegemonya ya da başka bir kuşatıcı kavrama evirmek mümkündür. Mesela birinci örnekte ele aldığımız görüşmeci, tam tersi ifadeleri kullansaydı, acaba yine kültürel hegemonya üretimine konu olmayacak mıydı? Nitekim dikkat edilirse işvereni ile uzlaşan da (birinci ve üçüncü örnekteki kişi) işvereni ile uzlaşmayan da (ikinci örnekteki kişi) kültürel hegemonya üretimine konu olmaktadır. Elbette bu durum, Durak'ın yorumlarının tamamıyla gerçekten uzak olduğunu göstermez; fakat bu yorumların, işçi işveren arasındaki ilişkiye dair var olan gerçeklikleri kuşatmaktan uzak olduğu aşikârdır.

Durak, eserinin üçüncü bölümünde, Thompson'un "tiyatro" kavramından yola çıkarak işverenin zaman zaman tiyatrolar kurgulayarak kültürel hegemonyayı tesis ettiğini veya yeniden ürettiğini iddia ederek iddiasını, Bloch'dan aktardığı "köpek ve at" başlıklı fabl ile karikatürize eder (s. 85). Üçüncü bölümün devamı niteliğinde olan ve "Kültürel Hegemonyanın Sınırlar: Hassas Riayet" adını taşıyan dördüncü bölümde Durak, dinsel kavrayışın eşitsizliklerin kabulüne yol açtığını, başka bir deyişle zulmü meşrulaştırdığını iddia etmektedir. Ona göre sabır, sınav, şükür ve tevekkül gibi dinî kavramlar, işçilerin gözüne perde çekmekte ve eşitsizliği yeniden üretmektedir (s. 98). Bu noktada belirtmek gerekir ki bir algılayışın bir durumu meşrulaştırdığını anlayabilmek için öncelikle o algının olması muhtemel farklı durumlarla karşılaşması gereklidir. Daha açık bir ifade ile sabır, tevekkül, şükür, sınav vb. dinî algılayış biçimlerinin mevcut bir eşitsizliği meşrulaştırması, ancak işçilerin eşitsizliğin ortadan kaldığı bir durumla karşı karşıya kalmaları halinde test edilebilir. Gerçek şu ki bir işçi; sabır, tevekkül, şükür, sınav vb. kavramlara sığınuyorsa –ki bu kavramlar tam anlamıyla insanlar için bir sığınaktır- bunun sebebi, elindeki mevcut durumu kaybetme korkusudur. Yani hiçbir işçi, daha rahat bir koşulda çalışabilecek teknik imkâna sahipken bu imkândan dinî algılayış biçimi sebebiyle feragat etmez ise içinde çalıştığı koşulları da dinî algılayış biçimi ile meşrulaştırmaz.

Beşinci bölümde Durak, mevcut kültürel hegemonyanın ortadan kaldırılması umudundan bahsetmektedir. Bu noktada Durak, işçilerin bir araya gelerek namaz izinleri hususunda mücadele vermeleri örneğinden yola çıkarak kültürel hegemonyanın sınırlarını

tayin eden referansların sömürüyü olduğu kadar başkaldırıyı da meşrulaştırabileceğini ifade etmektedir (s. 120). Böylelikle kültürel hegemonyanın meşrulaştırıcısı olarak gördüğü dinî referansların, “sınıf bilincini” oluşturmada da etkili olabileceğini belirtmektedir. Buradan verimli bir tartışma alanı açarak dindar muhafazakâr kesimde sınıf bilinci oluşması durumunda, dindar muhafazakâr dokuların ortadan kalkıp kalkmayacağını tartışmaya açmakta ve TEKEL eylemlerinden hareketle, dindar muhafazakâr dokunun kendisini koruyacağını dile getirmektedir. Durak, bu bölümü, “Ağır koşullar karşısındaki Eyyüp sabrının, adaletsizliğe karşı Ömer öfkesine dönüşmesi belki de sadece an meselesidir.”(s. 125) diyerek bitirmektedir.

Konya’da ve Türkiye’nin hemen hemen bütün sanayilerinde, işçi ile işveren arasında adaletsizce kurulmuş bir ilişki alanının olduğu, görmezden gelinemez bir gerçektir. Sosyologların en temel sorumluluğu da bu noktada belirlemektir. Sosyolog, toplumsal alanların her birinde var olan adaletsiz ilişki türlerini açığa çıkartmakla yükümlüdür². Buradan bakıldığında yazar, çok önemli bir hususa işaret ederek aslında yeni bir tartışmanın başlatıcısı olmuştur. Bu alandaki adaletsiz ilişki türlerine temas etme çabası dahi, başlı başına anlamlı bir eylemdir. Fakat işçi işveren arasındaki ilişki türünün daha net ortaya konmasına katkı sağlamak amacıyla esere dair bazı eleştiriler yapma gereği hasıl olmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki toplumu belirli kategoriler üzerinden anlamaya çalışmak ya da daha çok pozitivist mantığa uygun düşen kompartımanlaşmış bir toplum modelinden yola çıkmak, gündelik hayatın akışını yakalayamamak, daha da tehlikelisi olan gündelik hayatın kestirilemezliğinde boğulmak anlamına gelebilir. Çünkü gündelik hayat, toplumsal rollerin iç içe geçtiği, spontane eylem ve ilişki türlerinin her daim ortaya çıkabileceği bir alandır. Eser özelinde belirtecek olursak işçi ile işveren arasındaki ilişkinin sınırlarını çok net bir şekilde belirlemek mümkün değildir. Eğer mesele, kültürel hegemonyanın tesis edilmesi ise asıl problem bir sınıfın başka bir sınıfı sömürdüğü simülasyonundan çok, işçinin de işverenin de nasıl bir ‘habitusun’ içine doğduğudur. Ya da kültürel hegemonyanın var olmadığı yeni bir alan açmanın ne kadar mümkün olduğudur. Eğer kategorilere ayrılmış bir toplum modelinden yola çıkarak bir analize gider isek söylenen her türlü cümlelerin, kültürel hegemonyanın varlığı için kanıtla dönüştürülmesi mümkün olabilir. Buradan yola çıkarak bu eserin dahi kültürel hegemonya ürettiği, hatta Ömer’in adaletinden bahsederek dinî muhafazakâr meşrulaştırma zeminini kullandığı totolojisine düşmek kaçınılmaz olabilir. Durak’ın, başkaldırı imkânını betimlemek üzere kullandığı metafor üzerinden devam edecek olursak Eyyüp sabrı ile Ömer adaleti, birbiri ardına gelecek süreçleri simgelemekten öte, eş zaman içinde iç içe geçmiş hissiyatları ifade etmektedir. Gündelik hayata kavramların tevarüs edişini bu iç içelik ekseninde anlamazsak gerçekliğin, ancak bir ucunu yakalamakla yetinmek durumunda kalabiliriz. Bu ise kültürel hegemonyanın nasıl vuku bulduğunu ve nasıl ortadan kalkacağını, ortadan kalktıktan sonra geriye nelerin kalacağını kavramamıza imkân vermemektedir.

2 Birçok düşünür tarafından savunulan bu düşüncüyü, en net hali ile Bourdieu ortaya koymuştur (Bkz. Ünal, 2007).

Esere yöneltilebilecek bir diğer eleştiri noktası, eserin nitel araştırmanın ve sosyolojinin sınırları içinde kalmış olmasıdır. Bu durum, bağlamından³ koparılmış olan sabır, şükür, tevekkül vb. kavramlarının hem soyutlama düzeyinde hem de pratikte ne anlama geldiğinin açık ve net bir şekilde ortaya konmaması şeklinde esere tezahür etmiştir. Nitekim eşitsizliği meşrulaştırdığı iddia edilen kavramları antropolojik bir okumaya tabi tutmadığımız, başka bir deyişle kavramların soy kütüğü araştırmasına girişmediğimiz müddetçe, kişilerin dünyasında bu kavramların ne anlama geldiğini anlamak pek mümkün görünmemekte. Bu noktada başvurması zorunlu olan bir diğer alan psikanalizdir. Psikanalitik yaklaşım, kişilerin, kullandıkları kavramlara gerçekte nasıl bir anlam yüklediğini anlayabilmek açısından araştırmacıya daha fazla imkân sağlamaktadır. Bu, her şeyden önce kültürel hegemonyaya konu olduğunu iddia ettiğimiz insanın, yani bizzat inceleme nesnemizin nasıl bir varlık olduğunu ortaya koymada işlevsel olacaktır. Yani önce insanı tanımlamak ve insanın tabiatından kaynaklı olan hangi tür ilişki ağlarının ortaya çıktığını analiz etmek gerekmektedir ki mevcut kültürel hegemonyanın bağlarından kurtulmanın imkânları araştırılabilsin.

Sonuç olarak eser, eleştiriye konu olabilecek noktalarına rağmen literatürde bir boşluğu doldurmaktadır. Belirli bir alanın sorununa işaret etmesi açısından da oldukça önemlidir. Fakat kültürel hegemonyanın nasıl oluştuğu, nasıl meşrulaştığı ve nasıl ortadan kalkacağına dair farklı postulatlardan farklı cevaplar vermek mümkündür. Ya da dünyanın, kültürel hegemonyanın hüküm süreceği bir yer olduğunu kabul ederek bu hegemonik ilişkilerin en az seviyeye çekilmesi için ideal değerlere sarılmanın gerekliliği savunulabilir. Bu noktada, belki Durak'ın, kültürel hegemonyayı meşrulaştırdığını iddia ettiği sabır, şükür, tevekkül vb. kavramların bağlamlarını ortaya koyarak –ki bu kavramların bağlamlarını adalet, hakkaniyet, hikmet vb. kavramlar oluşturmaktadır- bu kavramların toplumda olabildiğince fazla kişi tarafından anlaşılması ve hatta idrak edilmesi yönündeki mücadele çok daha anlamlı olabilir. Bu ise ancak gündelik hayatı olabildiğince kuşatmaya çalışan bütüncül bir bakış açısı ve disiplinler arası bir yaklaşımla mümkündür.

Kaynakça

- Durak, Y. (2011). *Emeğin tevekkülü Konya'da işçi işveren ilişkileri ve dindarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, Ş. (2010). İslami sermaye ve sınıf: Türkiye/Konya MÜSİAD örneği. *Çalışma İlişkileri Derneği*, 1, 37-57.
- Ünal, A. Z. (2007). Rahatsız eden bir adamın bilimi: Sosyoloji. G. Çeğin ve ark. (Ed.), *Ocak ve zanaat* içinde (s. 161-185). İstanbul: İletişim Yayınları.

3 Bağlamından koparılmış olmasından kasıt, bu kavramların hem pratik görünümünün hem de soyutlamalarının adalet, ihsan, zulüm, hakkaniyet vb. kavramlardan bağımsız bir şekilde anlaşılamayacağıdır.